MARCU MIHAIL DELEANU

UN SECOL DE POEZIE DIALECTALĂ CULTĂ ÎN BANAT

În consideraţiile sale asupra literaturii în „dialect" bănăţean, Gabriel Ţepelea distinge trei categorii ale acesteia: scrieri *populare* (folclorul), *popularizatoare* şi *culte* (Ţepelea, *Studii,* p. 222). În cele de mai jos ne vom ocupa doar de acestea din urmă.

Deşi în presa din Banat se întâlnesc scrieri cu lexic şi fonetisme regionale încă înainte de 1894, se consideră că tradiţia poeziei dialectale în literatura română începe cu Victor Vlad Delamarina: acum un secol, în numărul 59 din 13 martie 1894, ziarul „Dreptatea" din Timişoara publica poezia acestuia *Toaca la Logoj.*

La puţin timp, redacţia revine cu o explicaţie a folosirii graiurilor în literatură: „[…] în chestie de limbă nu prea încap autorităţi şi teorii savante; aci graiul viu, confirmat prin uz, este suveran. De aceea nici nu mă sustrag de la răspunderea că, contrariu teoriei multor lingvişti şi la vedere contrariu chiar interesului de unitate şi puritate a limbii, m-am sufulcat să clintesc puţinel din loc stavila înţepenită ce izolează limba ce o vorbeşte zilnic poporul nostru de cea literară, studiată prin şcoli şi din cărţi. Las să prăbuşească în vilait şipotul zătorâtelor noastre provincialisme şi să fecunde câmpia largă a limbii româneşti; treaba clasicilor să zmulgă dudaiele şi mărăcinile şi să le lapede dintre flori şi din grâne" (apud Vintilescu, VVD, p. 189).

În acelaşi ziar, Valeriu Branişte a întreţinut dezbateri în legătură cu introducerea elementului local în limba scrisă, înainte de publicarea poeziei lui Delamarina, fiind un precursor al lui Titu Maiorescu, ale cărui consideraţii pe această temă l-au consacrat, mai târziu, pe poetul bănăţean. În numărul 71/1894 „Dreptatea" publica articolul *Turvin lingvistic,* iar cu multe numere mai înainte un colaborator scria că aceia care nu sunt de acord cu intrarea în limba literară a termenului bănăţean *divan (givan)* „taifas" nu ştiu „cie să faşie când s-astrâng oamenii la givan" şi „nu s-or fi prea interesând de zăconul şi graiul păorimii din Bănat" (Ţepelea, *Studii,* p. 235). Branişte a publicat versurile lui Delamarina şi în volum: *Poezii. Bănăţeneşci – Întocmiri,* Lugoj, 1902.

Între 1902 şi 1905 Valeriu Branişte tipăreşte, de data aceasta în „Drapelul" din Lugoj, poezii dialectale scrise de George Gârda, al cărui volum, *Bănatu-i fruncea,* apare la Budapesta, în 1908, cu prefaţa lui Iosif Popovici. În perioada 1903–1911, în „Drapelul" apar versuri şi mici proze în grai bănăţean semnate de George Cătană, Al. Munteanu şi Cassian R. Munteanu.

DACOROMANIA, serie nouă, III–IV, 1998–1999, Cluj-Napoca, p. 27-32

După Unirea din 1918, literatura dialectală cultă este ilustrată prin piese de teatru ale scriitorilor ţărani, cu personaje feminine ce vorbesc bănăţeneşte (Ţepelea, *Studii,* p. 298). Mai apoi, Ion Curea publică poezii dialectale în „Semenicul" (Lugoj), iar Tata Oancea în „Gura lumii" (Bocşa) şi „Vasiova" (Oraviţa – Timişoara). „Fruncea" îl lansează pe Grigore Bugarin cu *Păstă deal la nana-n vale,* Timişoara, 1938, în deceniul al patrulea afirmându-se şi Pia Brânzeu, Mia Cerna, iar mai târziu Nichifor Mihuţa.

Tradiţia publicistică şi editorială a poeziei dialectale culte s-a întrerupt după 1950, graiul bănăţean fiind folosit cu intenţii artistice mai ales pe scenă, în momente vesele cu monoloage despre *fotbál, malagambişti* şi alte *comegii,* versificate, printre alţii, de un alt fost lugojean (prin adopţie), devenit timişorean, Virgil Şchiopescu. Acum literatura dialectală este cultivată în cenacluri ale scriitorilor umorişti, pe la şezători literare şi alte întâlniri de acest fel. În ultimul sfert de veac poezia lui Marius Munteanu se ridică mult peste valoarea artistică a „clasicilor" săi înaintaşi. De câţiva ani Casa de Cultură din Bocşa organizează Festivalul „Tata Oancea" de creaţie literară şi recitare în grai. În 1984 Editura „Facla" reia tradiţia editării de poezie dialectală cu placheta *Cântări dă noapce bună* de Marius Munteanu, după ce Gabriel Ţepelea alcătuise, la aceeaşi editură, antologia *Ano, Ano, logojano,* 1974 (vezi şi LR, XXV, 1976, nr. 3, p. 328-331), iar Simion Dima îngrijise în 1972 o bună ediţie Victor Vlad Delamarina, *Ăl mai tare om dân lume.*

După 1990 o parte a presei din Banat instituie rubrici sporadice pentru creaţii literare în grai, cel mai activ compartiment al publicisticii care promovează acest fel de literatură fiind emisiunea „Gura satului" de la Radio Timişoara. Colaboratorii acesteia au şi tipărit trei volume cuprinzând selecţiuni din textele difuzate: *„Gura satului" la Radio Timişoara,* Editura „Mirton", I, 1993 (Ioan Viorel Boldureanu, Ionel Iacob Bencei, Marius Munteanu, Virgil Şchiopescu); II, 1994 (aceiaşi autori); III, 1996, volum antologic şi glosar alcătuit de I. V. Boldureanu, autorilor volumelor anterioare adăugându-li-se Pătru Chira, Ioan Olariu şi Ştefan Pătruţ. Din 1998, Editura „Dacia Europa Nova" din Lugoj scoate colecţia „Grai bănăţan".

Se poate spune că, după Delamarina, poezia dialectală a devenit în Banat o tradiţie dezvoltată după principiul modei şi modelului cultural. Considerat de către cercetători ca fiind el însuşi un răspuns al bănăţenilor la succesul lui Coşbuc, Delamarina a primit o replică chiar după prima poezie. „Dreptatea" publica în numărul 66/1894 *Toaca la Săbeş,* adresată lugojenilor „ai lăudăroşi" (Vintilescu, VVD, p. 160). Lui George Gârda, cu al său *Bănatu-i fruncea,* i-au răspuns ardelenii prin Traian Russu-Şirianu, al cărui volum *Noi ni-s capu,* 1943, era scris în graiul crişean din zona Aradului. Textul cântecului *Ana Lugojana,* scris, se pare, de Victor Vlad Delamarina, i-a inspirat lui Şirianu poezia *Ana de la Crişana* (Ţepelea, *Studii*, p. 307).

Despre poezia dialectală cultă din Banat au scris o serie de cercetători şi nume ilustre ale criticii literare, de la Titu Maiorescu la George Călinescu, aspect cunoscut, în general, de intelectualii bănăţeni. Mai puţin se cunoaşte însă că, după ce în *Opinii fugare şi libere despre Banat,* a preluat de la Iosif Popovici ideea *gasconismului* bănăţean, prezentă şi în istoria sa literară, Călinescu se află la originea doctoratului acordat lui Gabriel Ţepelea (Ţepelea, *Amintiri*, p. 215) pentru teza *Literatura în grai bănăţean. George Gârda şi alţi continuatori ai lui Victor Vlad Delamarina* (Ţepelea, *Studii*, p. 215-319).

Ce nu s-a spus, aşadar, şi ce ar mai fi de adăugat într-un domeniu în care numărul cercetătorilor şi întinderea studiilor parcă depăşesc valoarea fenomenului cercetat?

1. În primul rând, se observă că dinspre domeniul lingvisticii un singur cercetător s-a ocupat de poezia dialectală, folosind instrumentele specifice: Lia Magdu, *Normă şi dialect în limba scriitorilor bănăţeni de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea,* Novi Sad, 1980. Concluziile acesteia urmează linia dezbaterilor filologice din „Dreptatea" şi a opiniilor lui Titu Maiorescu: „dialectele îndeosebi sunt un izvor de întinerire pentru toată fiinţarea limbei literare" (Maiorescu, *Critice*, II, p. 385). Poezia dialectală cultă din Banat este subsumată deci limbii române literare, în speţă celei a literaturii artistice, fără a fi luată în considerare, pe bună dreptate, de dialectologi, pentru că scriitorii în cauză „au tratat cu discernământ materialul lingvistic pe care li-l pune la dispoziţie graiul natal", în plus neavând „la îndemână semne grafice corespunzătoare pentru notarea fonetismelor respective" (Lia Magdu, *Normă*, p. 101-102). Doar unii pseudolingvişti romantici întârziaţi au pornit de la poezia dialectală în studierea graiurilor din Banat: At. M. Marienescu, în *Dialectul român bănăţean,* Lugoj, 1902, citează poeziile lui Delamarina pentru zona Lugojului şi schiţele cu Iliă Căprariu din Cârnecea pentru zona Oraviţei (Ţepelea, *Studii*, p. 244). Din punct de vedere lingvistic, poezia dialectală serveşte doar lucrărilor lexicografice: dicţionarul subdialectului bănăţean şi dicţionarul-tezaur al limbii române.

2. În al doilea rând, să reţinem că principalii reprezentanţi ai poeziei dialectale culte din Banat sunt intelectuali cu o formaţie culturală panromânească sau chiar europeană: Delamarina a studiat în Lugoj, Craiova, Iaşi, Bucureşti, iar Gârda s-a format la Budapesta. Pe de altă parte, este semnificativ că ţăranii condeieri din Banat nu au aspirat la gloria de scriitor dialectal.

2.1. Reprezentanţii celor două categorii socioculturale năzuiau în sens invers mediului pe care îl reprezentau: domnii (ofiţeri, avocaţi, profesori etc.) încearcă intrarea în literatură prin folosirea artistică a graiului de-acasă, iar ţăranii condeieri se afirmă temeinic în presă şi literatură folosind limba literară. Au apărut astfel chiar *arii* culturale distincte: în zona severineană a Lugojului, unde s-a născut şi afirmat poezia dialectală cultă, nu prea există condeieri ţărani, aşa cum în zona cărăşeană a Oraviţei, cu prelungire pe Valea Bârzavei, de unde a pornit mişcarea ţăranilor condeieri, nu s-au prea afirmat reprezentanţi ai poeziei dialectale.

2.2. Prin poezia dialectală cultă Banatul se raportează în mod specific la cultura occidentală, în formele ei regionale de manifestare, oamenii de cultură din Banat, şcoliţi la Budapesta sau Viena, cunoscând, spre exemplu, literatura în dialect a popoarelor europene. Simeon Mangiuca citează lucrarea *Saggio sui dialetti gallo-italici,* Milano, 1835, în care Biondelli se pronunţa şi asupra literaturii dialectale, considerând-o „artificială" (Ţepelea, *Studii*, p. 221). Artificioasă din punct de vedere lingvistic este şi poezia dialectală a bănăţenilor prin supralicitarea, cu efect umoristic, a lexicului regional de provenienţă germană sau maghiară, autorii neexprimându-se nici în grai bănăţean autentic, nici într-un mod specific statutului lor socioprofesional. În Anglia, Germania sau Italia reprezentanţii literaturii dialectale „au scris din diletantism" (Ţepelea, *Studii*, p. 223), ca şi în Banat. În Provence scriu încă în dialect universitari, profesori, ziarişti, muncitori şi ţărani (Ţepelea, *Opţiuni*, p. 337).

3. Condiţiile cultural-istorice care au concurat la apariţia şi afirmarea poeziei dialectale culte au fost riguros cercetate de Tancred Bănăţeanu, Gabriel Ţepelea, Virgil Vintilescu, Simion Dima şi alţii.

3.1. S-a spus, pe bună dreptate, că această poezie nu s-a ivit întâmplător la Lugoj, un centru cu puternică tradiţie teatrală. Versurile lui Delamarina au un pronunţat caracter de monolog, caracterul lor marcat dramatizant (Dima, *Un umorist*, p. 23, nota 15) fiind intuit de Caragiale atunci când, recitând *Ăl mai tare om dân lume,* simţea nevoia să interpreteze: „S-a ridicat de pe scaun şi cu mâna arată cum l-a trântit Sandu Blegia pe neamţ în ţărână" (Dima, *Un umorist*, p. 22, nota 4). Se pare chiar că succesul şi cariera artistică a poeziei dialectale au constat în recitare, nu în circulaţia sub formă tipărită. De aceea putem presupune că poezia dialectală a lui Delamarina poate fi şi un reflex al pieselor de teatru cu limbaj pronunţat moldovenesc ale lui Alecsandri, foarte bine cunoscute în Banat. Sub influenţa Chiriţei şi a cânticelelor comice, bănăţenii vor fi compus monoloage în vorbirea locală. Dacă limbajul moldovenesc franţuzit al personajelor lui Alecsandri era demn de reprezentat pe scenă, de ce să nu aibă un statut artistic şi graiul bănăţenesc germanizant? (Vezi şi Ţepelea, *Studii*, p. 238, 279.)

3.2. Prin conţinut, poezia dialectală din Banat se revendică şi din tradiţia presei umorist-satirice româneşti din Austro-Ungaria. Limba acestor publicaţii avea o accentuată „coloratură regională ardelenească", în Transilvania (Livia Grămadă, *Presa satirică românească din Transilvania, 1860–1918,* Cluj, 1974, p. 104) şi, evident, bănăţenească, în Banat. De la notiţe de ziar umoristice în grai bănăţean la poezia dialectală cultă după metrica la modă a lui Coşbuc nu era decât un pas, pe care l-a făcut Victor Vlad Delamarina. Publicaţiile umoristice grupaseră în jurul lor „intelectuali români *cu studii juridice,* originari mai cu seamă *din Banat* [s.n.] şi Crişana…" (*ibidem,* p. 13). Cel mai apropiat colaborator al lui Stănescu (întemeietorul presei satirice din Ardeal şi Banat) a fost bănăţeanul Iulian Grozescu (*ibidem,* p. 17), o lucrare a acestuia fiind declamată de I. Popovici Bănăţeanul în februarie 1884, la o serbare la care Victor Vlad recitase din Iosif Vulcan

(Vintilescu, VVD, p. 34). Alt colaborator, doctor în medicină la Viena, Basiliu Petricu, a publicat în Lugoj volumul *Poezii naționale,* 1860.

3.3. Privită ca o desprindere „de sub tutela autoritară şi cam rigoristă" a transilvănenilor (Dima, *Un umorist*, p. 11), poezia dialectală din Banat a fost considerată şi ca un izvor al „unor studii de dialectologie" (Țepelea, *Studii*, p. 316). Această afirmație poate fi acceptată doar în cazul unor autori ca Marienescu, nu şi în cel al lui Gustav Weigand, a cărui lucrare, *Der Banater Dialekt,* din 1896, rezultat al călătoriilor sale în Banat, face parte dintr-un proiect anterior mai larg, ce nu porneşte de la şi nu are în vedere poezia dialectală. Mai degrabă aceasta se poate explica prin interesul, din ultimul sfert al secolului trecut, pentru dialectele româneşti din sudul Dunării şi pentru graiurile dacoromâne. În preajma publicării primei poezii a lui Victor Vlad Delamarina, Valeriu Branişte reia, în „Dreptatea", principalele particularități ale graiurilor din Banat, aşa cum fuseseră enunțate de Enea Hodoş în prefața culegerii *Poezii poporale din Banat,* Caransebeş, 1892. Interesul ştiințific față de subdialectul bănățean a putut fi considerat, în cercurile culturale mai largi, un semnal pentru ridicarea vorbirii în dialect la rangul de limbă a literaturii artistice. Chiar campania de presă care a premers şi însoțit publicarea poeziilor lui Delamarina va fi fost un reflex şi al interesului pentru cercetarea ştiințifică a graiurilor.

3.4. Apariția poeziei dialectale în Banat trebuie privită şi ca o încercare de aducere a graiurilor la nivelul altor componente ale culturii populare, care intraseră deja în centrul de interes al vieții spirituale urbane. Astfel, prin strădaniile compozitorilor şi dirijorilor bănățeni, folclorul muzical ajunsese la perfecțiunea artei culte. Portul popular, stilizat sau nu, era etalat la diverse reuniuni şi sindrofii ale intelighenței româneşti, iar căluşarul şi romana deveniseră dansuri de salon. Atunci de ce n-ar fi avut şi graiurile acelaşi statut cultural, după model german, italian sau francez?

4. În al patrulea rând, principalii reprezentanți ai poeziei dialectale din Banat au rămas în memoria culturală prin câte o poezie reprezentativă: *Ăl mai tare om dân lume* – Delamarina, *Că tăt Bănatu-i fruncea!,* eventual şi *Izâmbanu* – George Gârda, *Controla* – Tata Oancea, *Pră păriecie* – Nichifor Mihuța etc. Delamarina a creat şi un personaj celebru, Sandu Blegia-Tăbăcaru, al cărui specific rezultă nu numai din comportament şi scurtele sale replici, dar şi din numele inspirat, ales de poet. Acest lucru a fost simțit ca atare de contemproani, replica *Toaca la Săbeş* fiind semnată *Ghiță a lui Costi Zăbăilă, şăgârț dji liedăr în Caran-Săbeş* (apud Vintilescu, VVD, p. 160). În acelaşi spirit specific poreclelor şi hipocoristicelor din antroponimia bănățeană este creat şi *Colă a lu Tutubă,* prezentat de Viorel Boldureanu la Radio Timişoara. Iată care erau, în copilărie, prietenii de joacă ai lui Gârda: Zănove lu Cantă, Laie lu Cucu, Moisă lu Păşundel, Nicolae lu Tâmburu (Țepelea, *Studii*, p. 251). Procedeul artistic al numelor de personaje cu încărcătură umoristică a făcut carieră în literatura dialectală, dacă ne gândim numai la *Nea*

Mărin al lui Marin Sorescu, cu Sucă, Leana lu Zăpăcitu din Capu Satului şi alţii (în *La Lilieci,* I, p. 63-64, spre exemplu).

5. În momentul de faţă, cele două direcţii tematico-stilistice ale poeziei dialectale din Banat sunt reprezentate, în versuri şi în proză, la un nivel ideatic şi artistic superior înaintaşilor, prin Marius Munteanu – genul liric, duios ironic – şi Viorel Boldureanu – epica satirică, şarja social-politică.

ABREVIERI

Dima, *Un umorist* = Simion Dima, *Un umorist duios,* prefaţă la *Ăl mai tare om dân lume,* Timişoara, 1972.

Lia Magdu, *Normă* = Lia Magdu, *Normă şi dialect în limba scriitorilor bănăţeni de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea,* Novi Sad, 1980.

Maiorescu, *Critice* = Titu Maiorescu, *Critice,* I–II, Bucureşti, 1967.

Ţepelea, *Studii* = Gabriel Ţepelea, *Studii de istorie şi limbă literară,* Bucureşti, 1970.

Ţepelea, *Opţiuni* = Gabriel Ţepelea, *Opţiuni şi retrospective,* Bucureşti, 1989.

Ţepelea, *Amintiri* = Gabriel Ţepelea, *Amintiri şi evocări,* Bucureşti, 1994.

Vintilescu, VVD = Virgil Vintilescu, *Victor Vlad Delamarina,* Timişoara, 1967.

Reşiţa, B-dul Revoluţiei, 32/6